

סירוס בעלי חיים לצורך פיטום

הקדמה
עדויות היסטוריות וארכיאולוגיות
עמדת ההלכה היהודית
תפוצת ההיתר ההלכתי
המציאות כיום

הקדמה

התורה (ויקרא כב, כא-כד) מונה את רשימת המומים שבבקר ובצאן הפוסלים לקרבן, ובהם עיוורון, מחלות עור קשות ושברי עצמות. אולם בעוד שתחילת הרשימה מתייחסת למומים מולדים או לפציעות, הרי שבסוף הרשימה אנו מוצאים מומים שנגרמו כנראה באופן יזום בידי האדם: "מעוך וכתות ונתוק וכרות". ישנם פירושים אחדים למשמעות כל אחד מהמונחים הללו, אך מוסכם שמדובר בצורות שונות של פגיעה באברי הרבייה של אותם בעלי חיים לשם סירוסם, מבלי שהדבר יפגע בתפקודם הרגיל¹. יש כאן עדות קדומה לפעולה של סירוס שנעשתה במשק החקלאי לתועלת האדם, לצרכים שונים²: פיטום³, הגברת כוח העבודה, וקבלת מזג כנוע יותר⁴. האיסור שבתורה כולל מניעת קבלת

1 בבלי, שבת קיא, א; בכורות לט, ב. האיסור הוא בפגיעה יזומה באברי הרבייה דווקא, אבל מותר לסרס באופן עקיף, כפי שנלמד מדברי ר' יוחנן: "הרוצה שיסרס תרנגול, יטול כרבותו ומסתרס מאליו" (שבת קי, ב; שו"ע, אבן העזר, ה, ג). סוגיה זו עלתה בימינו בעניין סירוס תרנגולים לפיטום באמצעות הזרקה בראש, ראו שו"ת שבט הלוי, ח"ב סימן ג.

2 סירוס הזכרים גורם לחוסר בטסטוסטרון (הורמון המין הזכרי) ולהעלמות גינוני הזכר, להרגעה בפעילותו ולנצילות מזון טובה יותר. הדבר מביא גם לעידון סיבי הבשר ולהגדלת אחוז השומן בו.

3 ראו רמב"ם, פרקי משה ברפואה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 308: "כי נקבות החזירים יסרסו אותן בארץ אתונא ואצל אומות העולם, ואז ישמן גופם, ויהיה בשרם יותר טוב שיאכל מבשר שאר נקבות החזיר".

4 ראו תורה תמימה לויקרא כב, הערה קג: 'והנה ראיתי כאן להעיר מה שבכלל הדבר תמוה בעיניי שאסרה התורה ענין סירוס בכל החיות, והלא עינינו רואות כי אי אפשר כלל להשתמש בכמה בעלי חיים הבלתי מסורסים, כמו הסוסים והשורים, אשר לולא נסתרסו היו פוגעים ומזיקים בכל הקרב אליהם... לכן אני אומר כי בוודאי דין זה אך כללי, וככל כלל יוצאין ממנו פרטי חוץ, וצ"ע ותלמוד רב".

בעלי חיים עם מום לקרבן גם מידי גוי (שם כב, כה). אצל הצאן הסירוס נעשה בעיקר אצל הזכרים הצעירים שנשלחו בסוף גידולם לשחיטה, כאשר רק מיעוט מהזכרים לא סורס ושימש להרבעה, כפי שעולה מתוך התבוננות במנחת יעקב לעשו (בראשית לב, טו).

עדויות היסטוריות וארכיאולוגיות

עדויות לסירוס בעלי חיים יש לנו ממצאים כבר מהאלף השלישי לפנה"ס⁵. מקורות כתובים אחדים מזכירים בקר מסורס במחצית השנייה של האלף השני לפנה"ס, למשל בצו המורה על הכנת מנחה עבור פרעה שכללה חמישה פרים מסורסים⁶. גם בממצא הזואוארכיאולוגי ניתן להבחין בעדויות לסירוס בקר, כך למשל במחקר שבחן עשרות רבות של דגימות של קרני בקר מאתרים שונים באנגליה המתוארכים לתקופת הברזל ואילך. מתברר שאצל עגלים שעברו סירוס במהלך השבועות הראשונים לאחר לידתם ניתן להבחין בשינויים מסוימים בעצמות הקרניים ובשינויים מורפולוגיים נוספים⁷. מעניין לציין שמחקר זואוארכיאולוגי שנערך בשרידי עצמות של בעלי חיים שאכלו תושבי ירושלים בשלהי תקופת הבית שני הוכיח שתושבי העיר היהודים הקפידו על אכילת בעלי חיים טהורים וכשרים בלבד - במכלול העצמות הזה שכלל אך ורק בהמות טהורות לא נמצאו ממצאים פתולוגיים שעשויים להראות שבעלי החיים האלו סבלו ממחלות כרוניות ומומים, כלומר שניתן להוכיח מכך שהייתה שמירה על הציווי ההלכתי לשחוט בעלי חיים בריאים בלבד. יוצאים מן הכלל הינם שרידי ארבע עצמות של צאן, שלהן סימני עיבוי האופייניים לבעלי חיים שסבלו מפיטום יתר בצעירותם⁸, אך אין בכך פסול המעכב מבחינת הכשרות.

5 K. A. Bard, *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London 1999, p. 303.

6 W. Darby, *Food: The Gift of Osiris, I*, London 1977, p. 120, 161, no. 1 על פוטיפר סרס פרעה, שהיה מפטם פרים לעבודה זרה (בראשית רבה פו, ג).

7 P. L. Armitage & J. Clutton-Brock, "A System for Classification and Description of the Horn Cores of Cattle from Archaeological Sites", *Journal of Archaeological Science*, 3 (1976), pp. 329-348. עוד על העדויות לסירוס בממצא הזואוארכיאולוגי, ראו: Hatting, "The influence of castration on sheep horn", in A.T. Clason (ed.), *Archaeozoological Studies*. Amsterdam 1974, pp. 345-351; T. O'connor, *The Archaeology of Animal Bones*, Texas A&M University Anthropology Series, pp. 95-96.

8 ר' בוכניק, ג' בר-עוז ור' רייך, "טביעת אצבע יהודית בשרידי עצמות בעלי חיים מסוף הבית השני בירושלים", *חידושים בחקר ירושלים*, יג (תשס"ח), עמ' 78; H. J. Greenfield¹ and

בספרות הטבע והחקלאות היוונית והרומית נזכר רבות הנוהג לסרס תרנגולים לצורך קבלת בשר שמן, שנקרא עד היום בשם Capon. לפי התיאורים שם הסירוס נעשה באמצעות צריבת אבר הרבייה של התרנגול בברזל מלובן ובמריחת המקום בחרסית⁹. קולומלה בספר על החקלאות מתאר בהרחבה את שיטת הסירוס בעגלים צעירים¹⁰. גם בספרות הווטרינרית הערבית מהתקופה הממלוכית מתוארות שיטות שונות לסירוס בעלי חיים, בעיקר סוסים, אך גם צאן ובקר, אף שהדבר נאסר על פי ההלכה האיסלמית¹¹.

עמדת ההלכה היהודית

על פי ההלכה איסור הסירוס חל על כל בעלי החיים, ונחלקו כבר חכמי המשנה האם האיסור חל רק על הזכרים או גם על הנקבות¹². האיסור חל על בעלי חיים טהורים וטמאים. כך למשל: "שאלו את בן זומא: מהו לסרוסי כלבא? אמר להם: ובארצכם לא תעשו - כל שבארצכם לא תעשו"¹³. מכל מקום, אף שקיים איסור לבצע סירוס בין בארץ ישראל ובין בחו"ל¹⁴, ואין להשתמש בבהמה מסורסת לקרבן, הרי שהיא אינה אסורה באכילה, כדין תוצר כלאים¹⁵. לכן נהגו לאכול

R. Bouchnick, "Kashrut and Shechita - The Relationship Between Dietary Practices and Ritual Slaughtering of Animals on Jewish Identity", *Identity Crisis: Archaeological Perspectives on Social Identity*, Calgary 2011, pp. 106-120.

9 הטקסט לא ברור דיו. ונראה שתכלית הצריבה היא לצמת את כלי הדם על מנת למנוע דימום לאחר תהליך הסרת אשכי התרנגול, ראו: J. Barnes, ed., *The Complete Works of Aristotle*, I, (J. Barnes ed.), Princeton 1984, IX, ix, 50 (p.981); M. T. Varro, *On Agriculture* (W.D. Hooper trans.), London 1999, III, ix, 3-4; L. J. M. Columella, *On Agriculture* (E. S. Forster & E. H. Heffner trans.), London 1968, III, ii, 3; G. Plinius, *Naturalis Historia*, (H. Rackham & W.H.S. Jones trans.) London 1989, X 50

10 L. J. M. Columella, *On Agriculture* (E. S. Forster & E. H. Heffner trans.), London 1968, VI 26 (pp. 187-188)

11 ח' אלח'טיב שחאדה, רפואה וטרינרית ווטרינרים בתקופה הממלוכית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2005, עמ' 490-495.

12 תוספתא, מכות ה, ו.

13 בבלי, חגיגה יד, ב.

14 ספרא, אמור, פ"ז.

15 בבלי, חולין קטו, א.

בשר בעלי חיים שסורסו על ידי הגויים¹⁶, אבל אסור לבקש מהם לעשות זאת¹⁷. נראה שבחברה הנוצרית היה מקובל לסרס בעלי חיים¹⁸, בעוד שהיהודים הקפידו לקיים הלכה זו ונמנעו מסירוסם. ראייה לכך הוא העיסוק המרובה ב"שור שנגח", כלומר בהיזקם ובסכנתם של שוורים שנוגחים בני אדם ובעיקר זה את זה. תופעה זו נדירה יחסית אצל פרים מסורסים, אבל היא שכיחה ביותר במשק שבו מגדלים פרים שאינם מסורסים, בעיקר בעונת הייחום¹⁹.

תופעת סירוס בעלי חיים טהורים לצורך קבלת בשר שמן נזכרת רבות בספרות היהודית. פרשנים אחדים סבורים ש"ברברים אבוסים" שעלו על שולחנו של שלמה המלך בכל יום (מל"א ה, ג) הם עופות מסורסים. רד"ק כותב "כי הם שמנים מאחרים", והוא מצטט את חז"ל שמדובר בעופות שהובאו ממקום ששמו ברבריא²⁰. דומה שהוא ביקש להדגיש שעופות אלה הובאו לשלמה כמנחה מחוץ לממלכת ישראל, ומלאכת הסירוס זו לא נעשתה בארץ. סירוס העופות השכיח ביותר היה של תרנגולים, והוא נעשה על ידי פתיחת דופן הבטן והוצאת האשכים. הניתוח נעשה בגיל צעיר כפי שתיאר זאת אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים) באמצע המאה התשע-עשרה: "מכל האפרוחים המגודלים ישאירו לרוב את הנקבות, ואת הזכרים ישחטו או יסרוסו לעשות מהם ברבורים אבוסים. את הדבר הזה יעשו להם בעת החליפו נוצת זנבם בפעם ראשונה, יחתכו בטנם בשכין ויציאו שני

16 תוספות לחולין קטו, א ד"ה: כל שתיעבתי.

17 ראו הרמב"ם: "אסור לומר לגוי לסרס בהמה שלנו, ואם לקחה מעצמו לסרס אותה - מותר" (הלכות איסורי ביאה טו, יג). בתלמוד נשאל הדין בעניין נוכרים שהיו מיוחדים עם יהודים והם ידעו שנאסר עליהם לעשות סירוס. לכן הם היו כביכול גונבים מהם את בהמתם, ומסורסים אותם על מנת שיהיה קל יותר לעבוד אתם ואחר כך היו מחזירים אותם ליהודים (בבא קמא צ, ב).

18 ניתן ללמוד זאת מהמדרש המספר על ר' יונתן שתלמידו הפך להיות מין ומצאוהו עוסק ב"אפסוניות" (קהלת רבה א, ד), שיש המפרשים שהוא היה מסרס בעלי חיים, ראו הערוך, ערך: אפוטניאות ובפירוש מתנות כהונה למדרש.

19 למשל, שמות כא, לה; משנה בבא קמא ג, יא; ד, א; ה, א.

20 רד"ק למל"א ה, ג-ד; ספר השרשים, ערך ברבר; ר' אברהם בן שלמה, פירוש נביאים ראשונים, קרית אונו תשס"ו, מח. ג, ר' יצחק אברבנאל (בפירושו לספר מלכים, מהדורת הרב שביב ירושלים תשע"א עמ' 130) מזהה את "ברבורים אבוסים" עם התרנגולים המסורסים: "הם העופות השמנים המפוטמים על ידי בני אדם בבית, וחז"ל אמרו שהם התרנגולים הנפרדים מן הנקבות שהם שמנים מאד, הנקראים קאפוני"ש". ר' מאיר אלדבי בספרו 'שבילי אמונה' סוף נתיב חמישי (מהדורת ירושלים תש"ן עמ' רצא) מציין את הסגולות הרפואיות של בשר התרנגולים, וכותב בערך תרנגולת: "והברבורים מרבים הלחות והפסדיהם. והמשובח שבעופות הם התרנגולת והתרנגולים, ויותר הסריסים שמולידים דם טוב".

שקדים לבנים בגודל הפול וישובו לתפור עור הפצע שנית²¹.

בספרות ההלכה ישנם כמה התייחסויות מעשיות להיתר סירוס בעלי חיים לצורך פיתום. הרמב"ם נשאל לגבי יהודים שנותנים כסף לגויים שירכשו עבורם צאן האם מותר להם לסרס את הזכרים. תשובתו הייתה שאסור למסור להם אותם לצורך רעיה וכן אסור לצוות על הגוי לסרסם²², אבל נראה שלמעשה הבשר עצמו מותר²³. מכל מקום, כבר בימי הראשונים באשכנז פשט ההיתר לאכול בשר כבשים זכרים מסורסים: "וא"ת היאך אנו אוכלין אילים אפילו סירסן גוי... וי"ל מדאסר רחמנא מעוך וכתות לגבוה, מכלל דלהדיט שרי"²⁴.

תפוצת ההיתר ההלכתי

הדיון המרכזי בהלכה נע סביב החשש שמא במהלך הסירוס יגרם נזק שיגרום לטריפה. למשל בתרנגולים היו עושים חתך בעור וכורתים את ביציהם ואחר כך תופרים את החתך. המסקנה היא שאם אדם מיומן עוסק במלאכה זו אין חוששים לנזק²⁵. עבודתם של המומחים לכך נעשתה באופן שפעולת הסירוס כמעט ולא ניכרה בגוף. יש אף פוסקים שהתירו תרנגולים שבעקבות הסירוס יצא חלק מהמעיים, מבלי שניכר כל נזק בכך. כך פסק ר' יום טוב ליפמן במחצית המאה הי"ז: "מעשה בא לידי בתרנגול מסורס שלא היה ניכר בו שום קרע ולא תפירה ובני מעיו היו מקצתן דבוקין בבשר וסמוכים לעור"²⁶. אפשר שאיזכור ה"בְּבוּרִים... תְּרַנְגוּלִים מְפֻטְמִים" בפיוט האשכנזי לליל שבת "מה ידיות מנוחתך" מכוון לעופות מפותמים בסירוס. באנגליה נמכרו במאה הי"ט עופות מסורסים בהכשר²⁷.

עדויות רבות ישנן מאיטליה. בעיר טודי (Todi) נאסרה על היהודים בשנת 1435 שחיטה כשרה של בקר. לאחר תחינות רבות בוטלה הגזרה ואז מסופר שחזר לעלות על שולחנם בשר בקר צעיר מסורס, אילים שמנים וגדיים. בשיר

21 ש"י אברמוביץ, תולדות הטבע, ב, זיטומיר תרכ"ז, עמ' 253.

22 תשובות הרמב"ם, מהדורת 'בלאו, ב, ירושלים תש"ך, שאלה שלט, עמ' 610-611. השוו הלכות איסורי ביאה טז, יג; כו, ו.

23 הלכות איסורי ביאה טז, יג.

24 תוספות לחולין קטו, א ד"ה כל שתיעבתי.

25 ראו סיכום הדיון לגבי הדעות השונות בפוסקים, דרכי תשובה, יו"ד סי' ס"ק מד.

26 מובא אצל הש"ך, יו"ד, מו, ס"ק י.

27 ראו למשל במודעת פרסום לבשר כשר בלונדון משנת 1876, בתוך: ז' עמר, מסורת העוף, תל אביב תשס"ד, עמ' 111.

לפורים שחובר בליוורנו בשנת 1605 נזכרים מיני בשר שהוגשו בסעודה החגיגית: בשר ציד, ברווזי בר, יונים, תורים, פסיונים, שלו וגם תרנגולים מסורסים. בשרם של תרנגולים אלה היה יקר מבשר בקר²⁸.

גם במזרח נהגו לאכול בשר בעלי חיים מסורסים. נוסעים יהודים שביקרו בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית דיווחו שבשוקי ירושלים נמכרו תרנגולות רגילות ותרנגולות מסורסות הנקראות "קף הינר"²⁹ וכן בשר כבש מפוטם מסורס³⁰. ר' חיים בנבנישתי (1603-1673) כתב בעניין התרנגולים המסורסים: "ומנהג פשוט בקושטא לאוכלם, ואין פוצה פה ומצפצף"³¹. גם הרב יוסף מולכו (1693-1768) מציין כך: "וכן נוהגין פה שאלוניקי לאוכלם בלא פקפוק"³². הרב יוסף חיים דוד אזולאי (1724-1806) כתב שהתרנגולים המסורסים כשרים, ופשט היתרם בערים ובעיירות גדולות בתורכיה ובאיטליה³³. גם ר' יוסף חיים מבגדאד (1835-1909) כתב: "וכן נוהגים פה עירנו בגדד יע"א, דאוכלים תרנגולים מסורסים הבאים מן הערביים, שבקיאים בסרוס ואין עושין נזק"³⁴.

המציאות כיום

בראשית המאה העשרים היו החקלאים נוהגים לסרס את השוורים הצעירים שנועדו לעבודות השדה. שמואל אביצור, מספר: "מומחים לדבר נדדו מכפר לכפר ועסקו בסירוס עגלים או פרים צעירים"³⁵. בשנות החמישים ועד השבעים של המאה העשרים נהגו על פי חוק³⁶ לסרס בכל שנה אלפי גדיי עיזים, כחלק מתהליך של טיפוח גזע ה"זנאן". באופן זה ריבוי העדר נעשה רק עם זכרים "מורשים" אשר קבלו תעודת יוחסין על סמך תנובת החלב של אימהותיהם. שאר הזכרים שלא הותאמו ליעוד זה סורסו. מטעמים הלכתיים היה קיים הסדר מיוחד

28 A. Toaff, *Mangiare alla giudia*, Milano 2000, pp. 39-40

29 ראה ר' משה פוריית מפראג, שנת 1650, בתוך: א' יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן 1976. על מונח זה, ראו י' שיינהוק, תולדות הארץ, ורשה תר"א, עמ' קנז: "ואותם השכויים אשר יכרתו ביציהן בעודן צעירים למען ישמנו נקראו בשם "קאפהאן".

30 מ"ח קאפסטו, יומן מסע לארץ הקודש תצ"ד-1734, ירושלים תשמ"ג, עמ' 10.

31 שולחן גבוה ליו"ד מו.

32 שולחן גבוה, יו"ד מו, יב.

33 החיד"א, מחזיק ברכה, ירושלים תשנ"ח ליו"ד מו, לד.

34 בן איש חי, ב, עמ' קנב, בעקבות ר' עבדאללה סומך, 1813-1889, זבחי צדק ליו"ד מו, ל - "בלי פקפוק".

35 ש' אביצור, המחרשה הארץ-ישראלית: תולדותיה והתפתחותה, תל אביב תשכ"ה, עמ' 82.

36 החוק להשבחת ייצור (בעלי חיים) התשי"ב.

על דעת הרבנות הראשית שלפיו נמכרו הגדיים לגוי לפני הסירוס³⁷. כיום אין אוכפים יותר תקנה זו. בשל האיסור ההלכתי אין מסרסים כיום בקר בישראל, אם כי מדי פעם מגיעים לארץ עגלים מסורסים מיבוא³⁸. במדינות שונות בעולם שבהם מגדלים בקר חלקו הגדול עובר סירוס; כך ברוב ארצות הברית וכנראה גם בדרום אמריקה, שממש מיובא רוב הבשר לישראל. למשל באורוגוואי, רק פחות מ-5% מהזכרים אינו עובר סירוס³⁹.

אשר לסירוס תרנגולים, כיום הוא מוגבל למקומות שמגדלים גזעים מסורתיים (בעלי גדילה איטית), בעיקר בארצות מתפתחות, ובהיקף מסוים גם בצרפת ובצפון איטליה. בישראל הנוהג פסק החל ממחצית המאה העשרים⁴⁰, כאשר החל להתפשט הגידול של גזעי פיטום, כלומר, תרנגולות שטופחו לגדילה מהירה ולתפוקת בשר גבוהה, וכך הצורך לסירוס הפך למיותר.

בשנים האחרונות סוגיית סירוס בעלי חיים עלתה לדיון מחודש בעיקר בקשר לחיות מחמד, חתולים וכלבים, שעל מנת לצמצם את ריבויים רשויות מקומיות רבות פעלו לסרסם⁴¹.

37 האנציקלופדיה לחקלאות, בעלי חיים, ב, תל אביב תשמ"ב, עמ' 827. שאר גזעי העיזים לא חויבו בהליך זה. בשנת תשי"ח עדיין היו מסרסים זכרים של בקר בישראל, ראו הרב צ"פ פראנק, שו"ת הר צבי, אבן העזר, א, ירושלים תשס"ד, סימן כז.

38 תודתי לפרופ' אביגדור כהנר ולד"ר אלישע גוטויין ממכון וולקני על מידע זה.

39 José E. Bervejillo, Uruguay's beef industry, Oslo 2015, p. 13. תודתי לד"ר דני זיבוטפסקי על מידע זה.

40 בתקופה זו עדיין עסקו בשאלה האם מותר לסרס תרנגולים לפיטום באמצעות סם הגורם לסירוסם, ראו שו"ת הר צבי, אבן העזר, א, סימן כח.

41 ראו למשל, הרב שמואל דוד, "סירוס כלבים וחתולים", תחומין, לו (תשע"ו), עמ' 477-481.

'ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות, על כן קרא שם המקום סוכות' (בראשית ח, ט)... כולי עלמא לא חיישי לעשות נחת רוח למקנה, וזה דרכם להניח המקנה על פני השדה לחורב ולקרח. אבל יעקב שלימא חש על צער בעלי חיים, ואחרי שפתח בעיקר, כי תפארת אדם לשבת בית ונשיו וטפיו, ובכן ויבן לו בית - נתחכם לסלק הצער מבעלי החיים ולעשות להם סוכות למחסה ולמסתור. ומשום שהוא דבר חידוש ודקדוק פרטי לחוס על צער בע"ח נגד כל הגוים - על כן קרא שם המקום סוכות. להודיע לבני אדם שצריך לחוס ולרחם על בע"ח...
פני דוד לחיד"א שם